

Альманах як тип неперіодичного видання в історії української журналістики

У статті розглядаються особливості альманахової журналістики в Україні, простежується її роль у літературному та культурному розвитку країни. Авторка наводить думки відомих журналістикознавців щодо питання залучення альманахів до періодичних видань. Описуються утиски, яких зазнавали неперіодичні видання з боку російської та австрійської влади. Розглядаються альманахи «Український альманах», «Ластівка», «Русалка Дністрова», простежується їх змістове наповнення та визначається роль у журналістському процесі. Звертається увага на альманахову журналістику в різних регіонах України від початку 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні. Доведено, що зародження альманахової журналістики спричинено як утисками з боку влади, так і потребою інтелігенції пробудити національну свідомість народу в складних умовах розділення українських земель між тогочасними імперіями.

Ключові слова: альманах, преса, видання, література, журналістика.

Вступ. На початку ХІХ ст. українські землі, які входили до двох найбільших імперій (Російської та Австрійської), переживали не найкращий свій період: «народ перебував у стані культурної спаралізованості й провінційної заблокованості» [1, с. 8]. Проте, незважаючи на фізичні і цензурні утиски з боку офіційної влади, за допомогою преси українська інтелігенція намагалася заявити про свій народ, висловити його думки та ідеї, впливати на громадську думку, позиціонуючи себе сильною духовно та культурно нацією.

Важливий етап в історії української журналістики розпочався з появою нового типу видання – альманаху, що виконував головуючу функцію в пресі в часи, коли українська періодика змушена була припинити своє існування. Як свідчить історія, дух українства відроджували саме ці неперіодичні збірники, автори яких не сприймали ворожу для нашого народу національну політику імперій.

Порівняно з іншими різновидами періодики, альманах як особливий тип видання ще недостатньо досліджений. У вивченні альманаху до сьогодні залишається велика кількість «білих плям», які потребують ґрунтовного опрацювання: історія існування, художнє наповнення та включення до предмета історії української журналістики загалом і періодики зокрема. Цим і викликана необхідність з'ясувати специфіку функціонування неперіодичних видань.

Альманах був об'єктом уваги в наукових працях А. Животка, І. Михайлина, М. Нечиталюка, М. Романюка, І. Срібняка, П. Федченка, Ю. Шереха та інших дослідників-журналістикознавців. Сьогодні більшість науковців у галузі журналістики включають альманахи в історію преси, проте думки щодо їх залучення до періодичних видань лунають неоднозначні. Приміром, М. Романюк з приводу цієї проблеми конкретної від-

повіді не дає: «чи можна альманахи однозначно відносити до періодики – це питання дискусійне» [2]. І. Михайлин же визначився зі своєю точкою зору: «Усі мої попередники... включають до історії журналістики й українську альманахову журналістику, хоча відсутність періодичності виходу нібито виносить її за межі власне періодичних видань» [3].

Метою статті є висвітлення процесу становлення та розвитку української альманахової журналістики.

Основними завданнями вбачаємо: проаналізувати етапи становлення альманахів як своєрідного соціокультурного феномена в контексті розвитку української преси; простежити, як українська інтелігенція боролася з утисками влади проти народного слова та доводила через альманахи своєрідність власного народу; розглянути особливості неперіодичних видань ХІХ–ХХ ст. та окреслити сучасний стан розвитку альманахів.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс наукових методів, що взаємодоповнюють один одного: історико-порівняльний – ретроспективний аналіз наукових джерел з історії, журналістики, літератури, присвячених характеристиці певних періодів історичного та культурного розвитку України; аналітичний, описовий та системний методи дали можливість зіставити, порівняти й узагальнити особливості функціонування альманахів в історії вітчизняної журналістики.

Результати й обговорення. Альманахова журналістика залишається невід'ємною складовою частиною часів становлення української державності, політичного мислення, культури та зародження професійних навичок журналістської професії.

Потребу у створенні нового типу видання в Східній Україні зумовив «Цензурний устав» 1826 р. Саме цей документ ускладнив процес ви-

ходу періодичних видань, оскільки уряд свідомо цьому перешкоджав: «Людина, яка б наважилася створювати періодичне видання, повинна була пройти спеціальну перевірку цензурного комітету з поданням до нього програми видання, своїх попередніх творів, а також (навіть!) послужного списку та інших документів, що засвідчували ревне виконання особою її посадових обов'язків» [1, с. 80].

Ініціатором створення закону був цар Микола I. Будучи прибічником силового методу правління, він всіляко вдавався до придушення культурного розвитку в країні, який, на думку правителя, спричиняв повстання та революцію. Про справжнє ставлення керівництва та його підлеглих до періодики свідчить факт, про який згадує у своїй статті М. Троїцький: «Шеф жандармів О. Ф. Орлов, проводжаючи за кордон товариша, наставляв його: “Коли будеш в Нюрнберзі, підійди до пам'ятника Гутенбергу – винахіднику книгодрукування – і від мого імені плюнь йому в обличчя. Все зло на світі пішло від нього”» [4]. Далі автор продовжує: «Микола I не давав такого напуття, але в ненависті до друкованого слова він міг переплюнути свого шефа жандармів» [4]. В умовах російського імперського поневолення функціонування української періодичної преси в 20-х рр. XIX ст. стало неможливим. Просвітницьке життя в Україні завмерло, українська інтелігенція змушена була шукати спроби виходу з цієї кризової ситуації, аби довести, що вона має право на свою думку та творчу незалежність. Оптимізму додала звістка про появу збірника літературних та наукових праць «Украинский альманах» (1831 р.), який вийшов за ініціативою представників Харківського літературного гуртка на чолі з Ізмаїлом Срезневським. Це було прогресивне явище в історії української преси того періоду.

Як відомо, альманахи, які вперше з'явилися в XIV ст., містили календарні таблиці та астрономічні чи астрологічні додатки. У подальшому на їх шпальтах з'являються офіційні новини та матеріали розважального характеру: анекдоти, загадки і подібне. З часом альманахи друкують літературно-художні твори, що перетворює цей вид періодики на літературний збірник.

І. Срібняк називає альманахи історико-літературними збірниками. Науковець наголошує, що українські редактори намагалися «зробити їх якомога більш національними, малоросійськими і подати в них матеріал для дослідників України» [5, с. 20].

У словнику Г. Вартанова альманах визначено як «неперіодичне видання літературних, публіцистичних, музичних та інших творів різних авторів і жанрів (наприклад, нарисів, фейлетонів, статей), переважно об'єднаних спільною темою» [6, с. 5].

Подібне тлумачення знаходимо у «Словнику журналіста: терміни, мас-медіа, постаті», «Літе-

ратурознавчому словнику-довіднику», «Словнику молодого журналіста».

Отже, альманах перебуває на межі літератури і журналістики: у ньому друкуються як художні, так і публіцистичні (дуже часто присвячені актуальним проблемам свого часу), наукові твори; за способом донесення інформації він нагадує журнал, що не має чітко визначеної періодичності.

Погоджуємося з думкою І. Михайлина про те, що в нелегкі часи для легального існування української періодичної преси альманахи «...стали тим природним річищем, у якому протікало українське культурне життя» [1, с. 91].

Першими ластівками альманахової журналістики на Східній Україні були «Украинский альманах», «Утренняя звезда», «Украинский сборник», що їх П. Федченко назвав «справжніми ранковими, досвітніми зорями в українській літературі й журналістиці, зорями, які віщували світанок в культурному житті України» [7, с. 45].

Первістком альманахової журналістики в Україні слід вважати «Украинский альманах» (1831 р.) Харківської школи романтиків, до якої входили І. Срезневський, І. Розковшенко, О. Шпигоцький, М. Костомаров, О. Корсун, Орест і Федір Євелькі. До видання були включені літературні та наукові праці не тільки гуртківців.

Син видавця Всеволод Ізмаїлович Срезневський зауважував: «...цей перший харківський альманах не був чисто літературним, а з деяким ухилом історико-літературним; це була його особливість і новина в російській літературі» [цит. за: 7, с. 35].

Українські вірші, пісні, думи, балади, статті, переклади, прозові твори російською та українською мовами заповнювали сторінки першого альманаху.

Цей вид видань став справжнім проривом в історії української журналістики, «який прислужився своїм наступникам не тільки прикладом і традиціями, а й матеріалами» [7, с. 39].

Отож, незважаючи на пастки російської влади, все ж українська творча публіка змогла гідно заявити про себе, донести громадське слово до власного читача. Спроби інтелігенції звернутись до альманахів довели думку про незнищенність нації, тим самим торували шлях для покращення української видавничої атмосфери.

Не можна оминати увагою й альманах «Ластівка» (1841 р.) Є. Гребінки, що вийшов в Петербурзі. Це був ще один етап розвитку альманахової журналістики, адже «читачам була запропонована книжка для читання, тобто цілком складена з художніх творів. Крім того, упорядник орієнтувався виключно на українського читача – у книзі були зовсім відсутні російські тексти» [1, с. 104]. Більшість цих творів залишаються в скарбниці української літератури і до сьогодні: «Причинна», «Гайдамаки» (уривок) Т. Шевченка, «Ні, мамо, не можна нелюба

любити» Є. Гребінки, «Палій», «Волох» Л. Боровиковського, «Повіяли вітри буйні» Віктора Забіли, «Сердешна Оксана», «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка та інші.

Ця книжка була, безперечно, цікавішою і важливішою в українській журналістиці, ніж згаданий вище альманах. Вона представила зразки тодішнього доробку народних митців слова, тим самим ще раз довела російському уряду, що українська література має право існувати. А. Животко передає враження від цього видання західноукраїнських митців слова: «Ой ластівка ж то ластівка! Такої ще зроду ніхто не бачив, бо не то, що гарно виспіває та щечече та так, мов промовляє, а то ще і на зиму не ховається, і все снуєся, і все літає, і все виспіває, що забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу і здається тобі, що завсігди весна» [8, с. 47].

Західноукраїнську інтелігенцію теж не спляли урядові перешкоди на видавничій ниві, тому вона висловлювала національні погляди в альманахах. Альманахова ера в західній частині України розпочиналася у Львові. Український літературний гурток «Руська трійця» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) в 1833 р. готує до друку часопис «Син Русі», проте цензура їм відмовляє. Наступна ж спроба видати альманах «Зоря» була теж не на користь трійчан. Що саме злякало цензуру цього разу, пояснює А. Животко: «Однією з причин цензурної заборони були, між іншим, такі рядки одного з віршів:

Заспіваю, що минуло,
Передвіцького згляну час:
Як весело колись було,
А як сумно нині в нас» [8, с. 50].

Ентузіасти були сповнені бажанням створити видання для української аудиторії, тому, зрозумівши, що наступні їхні спроби на рідному ґрунті матимуть такий самий результат, вирішили продовжити видавничу справу, проте вже в іншому місті. «Коли не можна друкувати руської книжки у Львові, то перевеземо її до Відня, а коли й там не пустять на світ божий, то лишається іще свобідна Угорщина», – напояв М. Шашкевич [9]. Нова книга побачила світ у 1837 р. під назвою «Русалка Дністрова» в Будапешті. Альманах був написаний живою народною мовою, репрезентуючи наукові розвідки, поезію, історичні та фольклорні твори, перекладну літературу трійчан.

Власними враженнями про появу альманаху ділився Я. Головацький: «Вона запалила вогонь, що його тільки гробова персть загасити може, спасла народ від загибелі й творила очі кожному письменному чоловікові, в якого лишилося ще незіпсоване українське серце, показала йому його положення, обов'язки для народу й спосіб, як ті обов'язки треба сповняти» [10].

Головною метою цих альманахів, як і їх більшості в XIX ст., було аргументовано довести, що український народ – це велика та могутня спільнота, яка має свою мову і спроможна творити нею справжню національну літературу, тим самим збуджувати думку громад та націй, прищеплювати віру і надію в майбутнє.

XX ст. для функціонування альманахової журналістики теж не стало винятком. Славні традиції попередників продовжили в Ужгороді (1947 р. – альманах «Радянське Закарпаття»), Дніпропетровську (альманах «Вогні Придніпров'я», започаткований у 1948 р.), Сумах (альманах «Світанок» – 1958 р.). Золотими для розвитку неперіодичної преси в Україні вважаємо другу половину 80-х – початок 90-х рр. – період перебудови, що передував здобуттю державності. Україна завжди прагнула до незалежності, тому передове прогресивно налаштоване населення під впливом суспільно-політичних подій відчувало потребу постійно виявляти своєрідність свого народу, презентувати творчі досягнення рідного краю. І цьому знову посприяли альманахи. На їх шпальтах «говорив» про себе майже кожний регіон, висловлював свою точку зору, впливав на свідомість мас, відстоював право на існування єдиної держави, піднімав культурний рівень суспільства. Приміром, альманахи, відображаючи погляди української нації, побачили світ у Тернополі – «Тернопіль» (1990 р.), Чернігові – «Хвиля за хвилею» (1990 р.), Львові – «Літопис червоної калини» (1990 р.).

Минуле століття стало «врожайним» і для Запорізького регіону. Альманах «Темпи», що видавала в 30-х рр. Запорізька філія всеукраїнської організації письменників «Молодняк», став трибуною для висловлення позиції авторів та впливав на свідомість містян. Першим альманахом обласного центру післявоєнних часів є «Вогні Запоріжжя», виданий у 1955 р. Запорізьким обласним літературним об'єднанням. У ньому друкувались твори місцевих письменників, а також історичні матеріали, рецензії, відгуки.

Знаменною подією стала поява в переддень народження незалежної України (1990 р.) літературно-художнього та громадсько-політичного альманаху «Хортиця» Запорізької організації Спілки письменників України. Головним редактором його був П. Ребро. Найкраща плеяда літературних митців, журналістів, істориків взялася презентувати свою творчість. Тематика звучала різноманітна: перебудова, морально-етичні проблеми, національно-культурне відродження краю, питання екології, збереження історичних пам'яток, висвітлення духовного життя нації. О. Абліцов, М. Білокопитов, М. Брацило, П. Вольвач, Л. Генба, М. Лиходід, П. Ребро, А. Рекубрацький, В. Чабаненко та багато інших авторів саме словом підносили дух українського народу, оживляли духовну атмосферу нації,

ставали на засадах економічного і культурного розвитку суспільства. З 2001 р. і по сьогодні видання виходить вже як періодичне, за редакцією Г. Лютого. Назву змінювати не довелося, бо для редколегії вона залишається символічною, адже це «не порожній звук, за ним стоїть золотий еквівалент енергетики реальної Хортиці, легендарної і святої для кожного українця землі», – сказано в епіграфі до першого номера тепер уже часопису [11].

Проголошення незалежності активізувало діяльність патріотично налаштованих жителів області, які відчували потребу сказати про цю радість громаді, усьому світові. Саме тому в 1992 р. вийшов у світ поетичний додаток до альманаху під назвою «Великий Луг», який «дихає значними подіями, осяває правдивими спалахами людських пристрастей, вражає розмаїттям мотивів і голосів» [12, с. 153]. Наступним виданням став альманах «Веселий курінь» (1993 р.), який представив зразки гумористичних і сатиричних творів авторів із різних областей України, а також близького та далекого зарубіжжя. Цим запорожці, що завжди знали ціну слову, довели вірність традиціям предків – говорити суспільству правду про свій народ, його історію і надати можливість сказати про це іншим.

Висновки. Як підсумок нашого дослідження, вважаємо: майстри слова невтомно працювали на терені національного, духовного відродження країни загалом і територій зокрема. Своім полум'яним словом вони вірно служили народові і були справжніми літописцями своєї нації.

Аналіз історії виникнення і розвитку альманахів в Україні XIX–XX ст. дає підстави констатувати: в епоху бездержавності і бездуховності письменники, журналісти, педагоги, історики, представники інших сфер діяльності своїми творами пробуджували українську націю. Передові діячі свого часу формували громадську думку щодо ідентичності народу, який проживає на цій землі, творили підвалини для нового періоду в історії України – державної незалежності.

Видання неперіодичних видань, які з'явилися в XIX ст., коли Україна була пошматована різними імперіями, стали чи не найкращим способом виявлення своєрідності нації, відстоювання власних прав, представлення творчих надбань задля пробудження національного духу українського народу. Вони презентували літературний, публіцистичний, музичний процеси, ознайомили читачів з різними творчими напрямками, містили відгуки про поточні політичні події, відтворювали культурно-наукове та суспільне життя народу.

Сьогодні українські альманахи потужно представлені на вітчизняному видавничому ринку, продовжують висвітлювати широке коло питань з літератури, публіцистики та журналістики. Вони містять думки та ідеї різних часів, періодів, культурні та регіональні ознаки певної епохи, дають змогу дослідити духовне обличчя українського суспільства.

Подяки. Висловлюю подяку науковій бібліотеці Запорізького національного університету та Запорізькому обласному архіву, які надали допомогу під час підготовки цієї публікації.

1. Михайлин І. Історія української журналістики XIX століття : підручник / І. Михайлин. – К. : Центр навч. літ., 2003. – 720 с.

2. Романюк М. Здобутки і прорахунки дослідників української преси: погляд у XXI ст. [Електронний ресурс] / М. Романюк // Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника АН України. – URL: http://lnu.edu.ua/faculty/jur/Internet/PART-1_8.html (10.07.2014).

3. Михайлин І. Журналістику не зводьмо до халтури! [Електронний ресурс] / І. Михайлин // Український огляд. – URL: http://ukroglyad.com/blog/naukova_diskusija (01.08.2014).

4. Троицкий Н. Николаевская Россия: «Апогей самодержавия» [Електронний ресурс] / Н. Троицкий // Скепсис. – URL: http://scepsis.net/library/id_1447.html (10.07.2014).

5. Срібняк І. Історія журналістики (XVII–XX ст.): підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Срібняк. – К. : ВПЦ НаУКМА ; Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2013. – 304 с.

6. Вартанов Г. Засоби масової інформації : короткий словник термінів і понять / Г. Вартанов ; за ред. проф. А. А. Чічановського. – К. : Грамота, 2005. – 64 с.

7. Федченко П. Українські альманахи 30-х років XIX ст. / П. Федченко // Радянське літературознавство. – 1967. – № 2. – С. 33–45.

8. Животко А. Історія української преси : навч. посібник для студентів факультету журналістики вищих закладів освіти / А. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

9. Ткачук М. Світло «Русалки Дністрової» [Електронний ресурс] / М. Ткачук // Дзеркало тижня. Україна. – 2007. – 5 жовт. – № 37. – URL: gazeta.dt.ua/svitlo_rusalki_dnistrovoyo.html (14.07.2014).

10. Голубець М. Відродження. «Русалка Дністрової» [Електронний ресурс] / М. Голубець // Велика історія України. – URL: history.vn.ua/book/great/554.html (24.06.2014).

11. Хортиця. – 2001. – № 1. – 116 с.

12. Шевченко В. Первозвіт «Великого Лугу» / В. Шевченко // Хортиця. – 1994. – № 3. – С. 147–153.

Подано до редакції 10. 09. 2014 р.

Usmanova Olena. Almanac as a type of non-periodical publications in the history of Ukrainian journalism.

Annotation: in the article review the features of almanac journalism in Ukraine, traced it's role in the literary and cultural development of the country. The author of the article brings opinions over of well-known journalist's researchers through question of bringing in of almanacs to the magazines. Describe the barriers which suffered non-recurrent publications from the Russian and the Austrian government. We review almanacs– «Ukrainian Almanac», «Lastivka», «Rusalka Dnistrova» considered them meaningful and defined role in the journalism process. Concentrate attention on the almanacs journalism in the different regions of Ukraine at the beginning of 90-s since 20 century till present days. Prooved the appearing almanacs journalism through pressure of government, and was in need the intellectuals to woke up national consciousness of the nation in the difficult conditions of division Ukrainian lands between their time empires.

Keywords: almanac, media, publishing, literature, journalism.

Усманова Е. В. Альманах как тип неперіодического издания в истории украинской журналистики.

В статье рассматриваются особенности альманаховой журналистики в Украине, прослеживается ее роль в литературном и культурном развитии страны. Автор приводит мнения известных журналистиковедов по вопросу привлечения альманахов к периодическим изданиям. Описываются притеснения, которым подвергались неперіодические издания со стороны российских и австрийских властей. Рассматриваются альманахи «Украинский альманах», «Ласточка», «Русалка Днестровая», прослеживается их содержательное наполнение и определяется роль в журналистском процессе. Обращается внимание на альманаховую журналистику в разных регионах Украины с начала 90-х гг. XX в. до сегодня. Доказано, что зарождение альманаховой журналистики вызвано как притеснениями со стороны властей, так и потребностью интеллигенции пробудить национальное сознание народа в сложных условиях разделения украинских земель между тогдашними империями.

Ключевые слова: альманах, пресса, издание, литература, журналистика.